

**แผนชุมชน: การใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินชุมชน
ตำบลภูฟ้า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน**
**Community Plan: Land Use for Community Cultivation,
Phu Fa Subdistrict, Bo Kluea District, Nan Province**

คณิต ธนธรรมเจริญ¹ และ ศิริทิพย์ ผาเจริญ²
Khanit Thanuthamcharoen¹ and Sirintip Pharcharuen²

Received: 3 November 2022; **Revised:** 2 May 2023; **Accepted:** 3 May 2023

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เป็นบทความเชิงปฏิบัติการเชิงพื้นที่ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการจัดระเบียบที่ดินทำกินของชุมชน เป็นการจำแนกเขตพื้นที่ทำกินที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์กับพื้นที่ป่าไม้ เพื่อการบริหารจัดการควบคุมและแก้ไขปัญหาหมอกควันและไฟป่าให้มีประสิทธิภาพ โดยบูรณาการทำงานร่วมกับโครงการศูนย์ภูฟ้าอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมาคมภูมินิเวศพัฒนาอย่างยั่งยืน สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 13 (แพร่) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช และแกนนำตำบลภูฟ้า การดำเนินการการจัดระเบียบที่ดินให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของตำบลภูฟ้า จำนวน 6 ชุมชน คือ บ้านนาออก บ้านสบมาง บ้านท่าทางหลวง และบ้านผาสุก บ้านห้วยล้อม และบ้านห้วยลอย โดยมีการจำแนกแนวเขตพื้นที่ใช้ประโยชน์ทำกินของชุมชน กับแนวเขตป่าไม้ และแนวเขตพื้นที่ระหว่างหมู่บ้านอย่างชัดเจน เป็นข้อมูลที่ยอมรับร่วมกันเพื่อลดข้อขัดแย้งแนวเขตพื้นที่ มีการวางกฎระเบียบเกี่ยวกับสิทธิทำกินที่ดินชุมชน ซึ่งได้คืนผืนป่าจากพื้นที่ไร่เหล้าที่มีการทิ้งร้างมากกว่า 5 ปี จำนวนประมาณ 11,096 ไร่ และชุมชนได้เรียนรู้ประวัติการใช้ที่ดิน วิเคราะห์คุณสมบัติพื้นที่ทำกินเชิงอนุรักษ์ในเบื้องต้น และวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ : แผนชุมชน; การใช้ประโยชน์ที่ดิน; ที่ดินทำกิน

Abstract

This academic article is a spatial workshop. with the purpose of organizing the arable land of the community It is a classification of arable land that villagers use with forest areas. To manage, control and solve the problem of smog and forest fires effectively. By integrating with the Phu Fah Center Project due to the royal initiative Association for Sustainable Ecological Development Office of Conservation Area 13

^{1 2} สมาคมภูมินิเวศพัฒนาอย่างยั่งยืน; Sustainable Habitat Development Association (SHDA)
Corresponding Author, E-mail: sirintip.rinn@gmail.com

(Phrae), Department of National Parks, Wildlife and Plant Conservation and Phu Fa Subdistrict Leaders, Implementation of land organization according to the intention of Phu Fa Subdistrict, comprising 6 communities, namely Ban Na Kok, Ban Sop Mang, Ban Aang Highway, and Ban Pha Suk, Ban Huai Lom and Ban Huai Loy. There is a classification of the area boundaries for the use of the community. with the forest border and the boundaries between villages clearly It is information that is mutually accepted to reduce boundary conflicts. Regulations have been put in place regarding the right to use community land. which restored approximately 11,096 rai of forest from rai areas that had been abandoned for more than 5 years, and the community learned the history of land use Preliminarily analyze the properties of the conservation arable area. and planning for sustainable land use

Keywords: Community Plan; Land Use; Arable Land

บทนำ

ในการประชุมโครงการศูนย์ภูฟ้าอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พ.ศ. 2554 แกนนำชุมชนได้เสนอให้ดำเนินการจัดระเบียบที่ดินทำกินของชุมชน จำแนกเขตพื้นที่ทำกินที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์กับพื้นที่ป่าไม้เพื่อการบริหารจัดการควบคุมและแก้ไขปัญหาหมอกควันและไฟป่าให้มีประสิทธิภาพ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2559) ประชุมได้ให้ความเห็นชอบโดยผู้นำตำบลภูฟ้ารับเป็นแกนประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการ แต่ต้องประสบปัญหาอุปสรรคหลายด้านทำให้การดำเนินการไม่สำเร็จ

กระทั่งในปี พ.ศ. 2556 สมาคมภูมิเนเวศพัฒนาอย่างยั่งยืน โครงการศูนย์ภูฟ้าพัฒนาจังหวัดน่าน ส่วนประสานโครงการพระราชดำริและกิจการพิเศษ สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 13 (แพร่) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช และแกนนำตำบลภูฟ้าได้ปรึกษารื้อเพื่อที่จะสานงานการจัดระเบียบที่ดินให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของตำบลภูฟ้า วางแผนดำเนินการและได้ดำเนินการระหว่างปี พ.ศ. 2556 – 2558 แล้วเสร็จไปจำนวน 4 ชุมชน คือ บ้านนาออก บ้านสบมาง บ้านท่าทางหลวง และบ้านผาสุก และดำเนินการในปี พ.ศ. 2558 – 2559 อีก 2 ชุมชน คือ บ้านห้วยล่อมและบ้านห้วยลอย

ในการประชุมคณะกรรมการแกนนำตำบลภูฟ้าประจำทุกเดือน เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2558 นายช่วย คำแคว้น กำนันตำบลภูฟ้า ได้แจ้งให้ที่ประชุมทราบว่าเมื่อเดือนมีนาคม 2558 ที่ผ่าน มา ได้ถวายรายงานเรื่องการจัดระเบียบที่ดินทำกินชุมชนแต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อครั้งเสด็จเยี่ยมการดำเนินงานโครงการศูนย์ภูฟ้าพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ แล้วพระองค์ทรงมีพระราชดำรัสถามว่าแล้วกำนันจะดำเนินการอย่างไรต่อไป ที่ประชุมจึงได้ร่วมกันพิจารณาแนวทางที่จะดำเนินการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินต่อไป

เนื้อเรื่อง

1. การจัดระเบียบที่ดินชุมชน

1.1 บริบทพื้นที่

อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน เดิมชื่อ “เมืองบ่อ” หมายถึงบ่อเกลือสินเธาว์ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญ ในการผลิตเกลือสินเธาว์มาแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน มีพื้นที่อยู่ติดแนวชายแดนไทย – สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ปัจจุบันประกอบด้วยเขตการปกครอง 4 ตำบล คือ ตำบลบ่อเกลือเหนือ 11 หมู่บ้าน ตำบลบ่อเกลือใต้ 15 หมู่บ้าน ตำบลภูฟ้า 6 หมู่บ้าน และตำบลงพงา 7 หมู่บ้าน

ตำบลภูฟ้า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหวทางการเมืองการแย่งชิงมวลชนพรรคคอมมิวนิสต์ประเทศไทยในอดีต เป็นพื้นที่ดำเนินการตามโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน อันเนื่องมาจากพระราชดำริตามแนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 24 มกราคม พ.ศ. 2532 ให้พัฒนาชาวเขาและผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย จัดระเบียบทางการปกครอง พัฒนาคุณภาพชีวิต และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเริ่มดำเนินงานตามพระราชดำริมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา

และเป็นที่ตั้งโครงการภูฟ้าพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งได้มีพระราชดำริเมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2538 ให้สำนักงานโครงการส่วนพระองค์ฯ ดำเนินการช่วยเหลือการพัฒนาในพื้นที่อำเภอบ่อเกลือ ประกอบด้วย 4 โครงการ ได้แก่ โครงการเกษตรเพื่ออาหารกลางวัน โครงการควบคุมโรคขาดสารไอโอดีน โครงการส่งเสริมสหกรณ์ และโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และทรงโปรดฯ ให้จัดตั้งศูนย์ภูฟ้าพัฒนาขึ้น เมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน 2542 เพื่อใช้เป็นต้นแบบการพัฒนาและการถ่ายทอดความรู้การพัฒนาไปสู่พื้นที่และราษฎร

1.2 อาณาเขตติดต่อของตำบลภูฟ้า

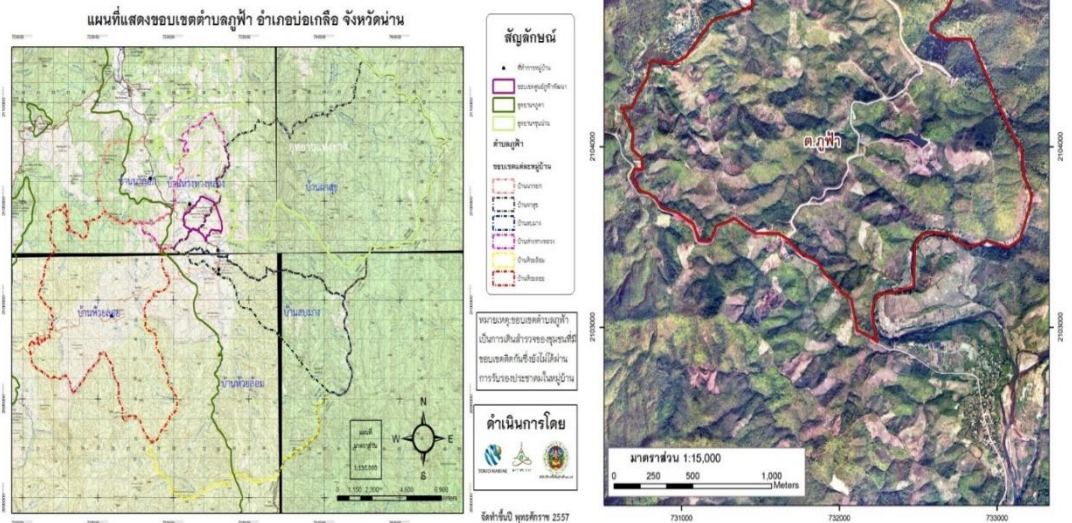
ทิศเหนือ	ติดกับ	ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน
ทิศใต้	ติดกับ	บ้านแม่สะน่าน ตำบลพงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน
ทิศตะวันออก	ติดกับ	สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
ทิศตะวันตก	ติดกับ	บ้านหลักลาย ตำบลอวน อำเภอปัว จังหวัดน่าน

1.3 สภาพภูมิประเทศ

ภูมิประเทศของตำบลภูฟ้า สภาพพื้นที่เป็นภูเขาสูงชันสลับซับซ้อน มีเทือกเขาภูฟ้า เทือกเขาขุนน้ำว้าน้อย เทือกเขาน้ำว้ากลาง เทือกเขาผีปันน้ำ เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธาร มีแม่น้ำสำคัญไหลผ่าน 3 สาย คือ แม่น้ำว้า แม่น้ำมาง และแม่น้ำปัน เป็นพื้นที่ป่าไม้ที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ พื้นที่มีความลาดชันมาก ที่ราบลุ่มที่เหมาะสมเพื่อทำการเกษตร (ทำนา) มีเพียงร้อยละ 2 ของพื้นที่ทั้งหมด เท่านั้น

1.4 พื้นที่

พื้นที่ตำบลลู่ฟ้าตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยภูกา (ประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติเมื่อ 17 มิถุนายน 2542) อุทยานแห่งชาติขุนน่าน และเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าดอยภูกา ป่าผาแดง

ภาพ 1 แผนที่แสดงขอบเขตตำบลลู่ฟ้า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

1.5 เนื้อที่

ตำบลลู่ฟ้ามีเนื้อที่ประมาณ 214,919 ไร่ แยกเป็น

พื้นที่หมู่บ้าน	ไร่	พื้นที่หมู่บ้าน	ไร่
บ้านนาออก หมู่ที่ 1	11,600	บ้านสบมาง หมู่ที่ 4	18,851
บ้านท่าทางหลวง หมู่ที่ 2	10,863	บ้านห้วยล้อม หมู่ที่ 5	57,884
บ้านผาสุข หมู่ที่ 3	71,439	บ้านห้วยลอย หมู่ที่ 6	44,282

ตารางที่ 1 เนื้อที่ตำบลลู่ฟ้า

1.6 ประชากร

ประชากรเป็นชนเผ่าลัวะ ประกอบด้วยชุมชน จำนวน 6 หมู่บ้าน มีประชากรทั้งหมด 3,140 คน รวมเป็น 726 ครัวเรือน เป็นชาย 2,335 คน เป็นหญิง 1,531 คน แยกตามหมู่บ้านได้ดังนี้

หมู่ที่	หมู่บ้าน	ครัวเรือน	ประชากร/คน		รวม
			ชาย	หญิง	
หมู่ที่ 1	นาออก	88	172	164	336

หมู่ที่	หมู่บ้าน	ครัวเรือน	ประชากร/คน		รวม
			ชาย	หญิง	
หมู่ที่ 2	ห่าทางหลวง	168	423	386	809
หมู่ที่ 3	ผาสุข	154	270	248	518
หมู่ที่ 4	สบมาง	90	205	180	385
หมู่ที่ 5	ห้วยล้อม	119	302	359	661
หมู่ที่ 6	ห้วยลอย	107	237	194	431
รวม		726	2,335	1,531	3,140

ตารางที่ 2 ประชากร ตำบลภูฟ้า

ประชากรประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ส่วนใหญ่ปลูกข้าวไร่ ทำไร่ สวน เพราะพื้นที่ทำกินมีสภาพเป็นที่ลาดชัน มีพื้นที่ราบเพียงเล็กน้อยที่เหมาะสมกับการทำนาค้า การทำการเกษตรอาศัยน้ำฝนตามฤดูกาล ด้านอุตสาหกรรมเป็นอุตสาหกรรมครัวเรือนเป็นอาชีพเสริม เช่น การจักสานหวาย กลุ่มจักสานหญ้าสามเหลี่ยมบ้านห่าทางหลวง, กลุ่มแปรรูปข้าว, หาชองป่า

1.7 ผลการสำรวจระเบียบที่ดินทำกิน

สมาคมภูมินิเวศพัฒนาอย่างยั่งยืน โครงการศูนย์ภูฟ้าพัฒนา จังหวัดน่าน ส่วนประสานโครงการพระราชดำริและกิจการพิเศษ สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 13 (แพร่) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช และคณะกรรมการจัดระเบียบที่ดินชุมชนตำบลภูฟ้า ได้ดำเนินการจัดระเบียบที่ดินชุมชนตำบลภูฟ้ามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556 โดยยึดหลักการทำงานอย่างมีส่วนร่วม การเรียนรู้ เข้าใจ เข้าถึงข้อมูล กระบวนการ วิธีการทำงานจัดระเบียบที่ดิน ผลการสำรวจ จำแนกประเภทที่ดินชุมชน ได้ดังนี้

ชื่อหมู่บ้าน	ที่ทำกิน	ที่นา	ที่อยู่อาศัย	ดินผืนป่า	ป่าใช้สอย	ป่าธรรมชาติ	รวม
	แปลง/ไร่	แปลง/ไร่	ไร่	ไร่/ราย	ไร่	ไร่	ไร่
บ้านนากกอก	304/2,653	151/384	40	2,322/89	2,011	4,190	11,600
บ้านห่าทางหลวง	239/3,563	127/135	104	2,479/105	596	3,986	10,863
บ้านผาสุก	220/1,422	162/188	77	1,000/77	1,187	67,565	71,439
บ้านสบมาง	220/1,425	25/25	59	-	320	17,022	18,851
บ้านห้วยล้อม	220/5,396	-	41	3,574/77	1,955	46,918	57,884
บ้านห้วยลอย	220/5,867	-	81	1,721/77	2,983	33,630	44,282
รวม	1,423/20,326	465/732	402	11,096/425	9,052	173,311	214,919

ตารางที่ 3 ผลการสำรวจระเบียบที่ดินทำกิน

หมายเหตุ : ผลการสำรวจ จำแนกประเภทที่ดินชุมชน

1.8 บทเรียนจากการดำเนินโครงการ

1. มีการจำแนกแนวเขตพื้นที่ใช้ประโยชน์ทำกินของชุมชน กับแนวเขตป่าไม้ และแนวเขตพื้นที่ระหว่างหมู่บ้านอย่างชัดเจน เป็นข้อมูลที่ยอมรับร่วมกันเพื่อลดข้อขัดแย้งแนวเขตพื้นที่
2. เกิดความมั่นใจในสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินชุมชน
3. มีการวางกฎระเบียบเกี่ยวกับสิทธิทำกินที่ดินชุมชน และมีการบังคับใช้ ลดความขัดแย้ง และส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐในการป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้
4. ได้คืนผืนป่าจากพื้นที่ไร่เหล้าที่มีการทิ้งร้างมากกว่า 5 ปี จำนวนประมาณ 11,096 ไร่
5. ได้เรียนรู้ประวัติการใช้ที่ดิน วิเคราะห์คุณสมบัติพื้นที่ทำกินเชิงอนุรักษ์ในเบื้องต้น

1.9 แนวทาง และกระบวนการดำเนินการจัดทำแผนชุมชน

คณะกรรมการหมู่บ้าน แขนงนำชุมชน โครงการศูนย์ภูฟ้าพัฒนาจังหวัดน่าน ส่วนประสานโครงการพระราชดำริและกิจกรรมพิเศษ สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 13 (แพร่) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช และสมาคมภูมินิเวศพัฒนาอย่างยั่งยืน มีการประชุมหารือเป็นประจำทุกเดือน เพื่อติดตามความก้าวหน้าการจัดระเบียบที่ดินชุมชน ปกป้องแก้ไขปัญหาคอรัปชั่น การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การประชุมหารือร่วมกันเป็นประจำทำให้เกิดการพัฒนาความเข้มแข็งกระบวนการทำงานพัฒนาชุมชนในทุกด้าน ๆ มีการแสดงความคิดเห็น มีการสรุปบทเรียน มีการแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ เพื่อปรับปรุงพัฒนาแนวคิด และวิธีการปฏิบัติงาน

2. พัฒนาการกระบวนการแผนชุมชนตำบลภูฟ้า

จากการประชุมร่วมกันเป็นประจำนี้เป็นจุดก่อเกิดการพัฒนาแนวคิดในการจัดทำแผนชุมชนในการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างยั่งยืน เกิดความกระตือรือร้นที่จะมีแผนของแต่ละหมู่บ้าน แผนในภาพรวมของตำบล ซึ่งสรุปเป็นพัฒนาการกระบวนการแผนชุมชนตำบลภูฟ้า ได้ดังนี้

1. ความตระหนัก

การจัดทำแผนเพื่อการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินชุมชน ได้มีการพูดคุยอย่างต่อเนื่องในกระบวนการจัดระเบียบที่ดินชุมชน และในการประชุมประจำเดือนของคณะกรรมการจัดระเบียบที่ดินชุมชน แขนงนำชุมชน โดยสมาคมภูมินิเวศพัฒนาอย่างยั่งยืน และโครงการศูนย์ภูฟ้าพัฒนาจังหวัดน่าน ส่วนประสานโครงการพระราชดำริและกิจกรรมพิเศษ สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 13 (แพร่) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ได้นำเสนอแนวคิดและรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินอย่างยั่งยืนตามแนวพระราชดำริ แต่ที่ประชุมยังไม่ให้ความสำคัญมากนัก เพราะอาจกำลังจดจ่ออยู่กับการทำงานสำรวจจัดระเบียบที่ดินชุมชนซึ่งยังไม่เรียบร้อยทุกหมู่บ้าน บางหมู่บ้านยังมีประเด็นที่ต้องแก้ไขปัญหา และการจัดทำแผนเป็นอีกขั้นตอนในลำดับต่อไปเมื่อจัดระเบียบที่ดินชุมชนแล้ว

เหตุที่คณะกรรมการแกนนำชุมชน เริ่มให้ความสนใจและเริ่มตระหนักว่าจะต้องดำเนินการจัดทำแผนชุมชนเพื่อการพัฒนาพื้นที่ดินทำกิน อาจสรุปได้ คือ

1) ผลสำเร็จของการจัดระเบียบที่ดินชุมชน ได้เกิดการเผยแพร่กระบวนการจัดระเบียบที่ดินชุมชน แก่ผู้นำและผู้ใหญ่บ้าน แกนนำชุมชนบางรายได้ถูกเชิญเป็นวิทยากรนำเสนอบทเรียนการจัดระเบียบที่ดินชุมชน เกิดเป็นความภาคภูมิใจและเกิดความมั่นใจในแนวทางแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินชุมชน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการเป็นวิทยากรแกนนำชุมชนมักได้รับคำถามอยู่บ่อย ๆ ว่ามีการทำกินในพื้นที่ที่จัดระเบียบแล้วอย่างไรบ้าง

2) ในการทูลถวายรายงาน การจัดระเบียบที่ดินทำกินชุมชน และชุมชนได้คืนผืนป่าเพิ่มพื้นที่สีเขียวประมาณ 10,000 ไร่ แต่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เมื่อเดือนมีนาคม 2558 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงมีพระราชดำรัสถาม นายช่วย คำแคว้น แกนนำตำบลภูฟ้า ว่าเมื่อจัดระเบียบที่ดินแล้วจะทำอะไรต่อไป

3) ในปี พ.ศ. 2559 รัฐได้มีนโยบายเร่งรัดการแก้ไขปัญหาป่าต้นน้ำลำธาร จังหวัดน่าน ที่มีสภาพเสื่อมโทรม ในการนี้คณะกรรมการดำเนินการโครงการจัดการป่าต้นน้ำเสื่อมสภาพบนพื้นที่สูงชัน (เขาหัวโล้น) จังหวัดน่าน สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 13 (แพร่) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2560) ได้พิจารณาเอารูปแบบการจัดระเบียบที่ดินทำกินชุมชนตำบลภูฟ้า เป็นรูปแบบหนึ่งในการดำเนินการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินของราษฎรในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ลุ่มน้ำน่าน โดยได้เชิญแกนนำชุมชนตำบลภูฟ้าไปเป็นวิทยากร และได้นำผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่าง ๆ มาศึกษาดูงานในพื้นที่ตำบลภูฟ้า ในการนี้ก่อให้เกิดคำถามรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินให้เกิดการอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำลำธารได้อย่างไร

4) การนำประเด็นการวางแผนมาพูดคุยในการประชุมประจำเดือนอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนแนวคิดกระบวนการและแนวคิดรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกิน และการจัดการพื้นที่คืนผืนป่าเพื่อฟื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำลำธาร ซึ่งเป็นกระบวนการต่อยอดความคิดพัฒนาแนวคิดอย่างเป็นขั้นเป็นตอน

และที่ประชุมคณะกรรมการแกนนำชุมชนตำบลภูฟ้า ได้ข้อสรุปร่วมกันว่าจะต้องดำเนินการจัดทำแผนชุมชนขึ้น โดยมีความคิดเห็นต่อแนวทาง กระบวนการ และประโยชน์ของการมีแผนชุมชน คือ

1) ชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการทำแผนทุกขั้นตอน โดยมีความเห็นว่าการจัดทำแผนชุมชนที่ผ่านมาเป็นการทำโดยคนนอกชุมชน และเป็นความคิดของคนนอกเป็นส่วนใหญ่

2) ชุมชนยังขาดประสบการณ์ในการจัดทำแผน ขอความร่วมมือสมาคมภูมิวิเทศพัฒนาอย่างยั่งยืนช่วยดำเนินการกระบวนการ และการมีส่วนร่วมของโครงการศูนย์ภูฟ้าพัฒนา จังหวัดน่าน ส่วนประสานโครงการพระราชดำริและกิจการพิเศษ สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 13 (แพร่)

3) เนื้อหาสำคัญของแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินชุมชน พื้นที่ใดจะปลูกพืชชนิดใดที่มีความเหมาะสม เช่น พื้นที่บริเวณอาศัยน้ำฝนตามฤดูกาลอย่างเดียว พื้นที่ที่พอมีนน้ำบ้างใน

หน้าแล้งหรือบริเวณที่สามารถพัฒนาระบบชลประทานได้ และพื้นที่ที่มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์สามารถผันน้ำใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกได้

4) ทั้งตำบลต้องมีข้อมูลที่เป็นหนึ่งเดียวกัน ผู้นำชุมชนสามารถนำไปใช้ในการประสานแผนประสานความต้องการกับหน่วยงานที่จะให้การสนับสนุนส่งเสริมได้ หากการให้การสนับสนุนของหน่วยงานที่ต่างไปจากข้อมูลตำบลแล้ว เป็นหน้าที่การตัดสินใจของแกนนำแต่ละหมู่บ้าน และต้องแจ้งให้คณะกรรมการระดับตำบลทราบในการประชุมด้วย

5) ความเหมาะสมของชนิดพรรณพืชที่เป็นความต้องการของชาวบ้าน ต้องผ่านการวิเคราะห์ร่วมกันกับหน่วยงาน นักวิชาการ เพื่อความเหมาะสมกับลักษณะ คุณสมบัติของพื้นที่ และประโยชน์จากผลผลิตที่ควรจะได้รับ

2. การศึกษาดูงาน

เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินชุมชนอย่างยั่งยืน ผู้นำและแกนนำชุมชนได้เดินทางไปศึกษาดูงานศึกษารูปแบบการพัฒนาชุมชนและวิถีการดำเนินชีวิตชุมชนต้นแบบ 2 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านห้วยหินลาดโน ตำบลบ้านโป่ง อำเภอยางป่าเป้า จังหวัดเชียงราย สหกรณ์การเกษตรตำบลแม่ทา ตำบลแม่ทา อำเภอแม่่อน จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อเดือนมีนาคม 2559

บ้านห้วยหินลาดโน ตำบลบ้านโป่ง อำเภอยางป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เป็นชุมชนปกาสัยอยู่ ตั้งอยู่ในหุบเขาแวดล้อมด้วยป่าเขาสลับซับซ้อน มีวิถี “คนอยู่กับป่าอย่างเกื้อกูล” ดูแลรักษาป่าต้นน้ำไว้อย่างสมบูรณ์กว่า 10,000 ไร่ ดำเนินชีวิตบนฐานทรัพยากรและวัฒนธรรมผสมกลมกลืนธรรมชาติ พออยู่ พอกิน พอใช้ ได้รับการยกย่องเป็นชุมชนตัวอย่าง ได้รับรางวัลหมู่บ้านประชาธิปไตยดีเด่น พ.ศ. 2535 รางวัลลูกโลกสีเขียวประเภทชุมชนอนุรักษ์ดินน้ำป่า พ.ศ. 2542 ประเภทกลุ่มเยาวชนอนุรักษ์ป่า และประเภทรางวัลสิปปนนท์เกตุทัต 5 ปี แห่งความยั่งยืน พ.ศ.2548 รางวัลรูปธรรมในการจัดการทรัพยากรโดยกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2548 พื้นที่นาร่องโฉนดชุมชน พ.ศ. 2553 ชุมชนนาร่องเขตสังคมวัฒนธรรมพิเศษจากมติ ครม. สิงหาคม 2553 และในการประชุมองค์การสหประชาชาติเรื่องป่าไม้ที่กรุงอิสตันบูล ประเทศตุรกี เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2556 นายปรีชา ศิริ แกนนำทางความคิด ปราชญ์ชาวบ้านห้วยหินลาดโน ได้รับรางวัลวีรบุรุษผู้รักษาป่า (Forest Hero) นับว่าเป็นผู้สร้างชื่อเสียงให้แก่ประเทศไทย (คณิต ธนธรรมเจริญ, 2550)

ตำบลแม่ทา อำเภอแม่่อน จังหวัดเชียงใหม่ เป็นศูนย์เรียนรู้ต้นแบบชุมชนจัดการตนเอง มีแนวทางในการพัฒนาตนเองตามหลัก “ความพอเพียง” และ “พึ่งพาตนเอง” มีการจัดโครงสร้างการบริหารจัดการเครือข่ายชุมชนตำบลยกระดับเป็น “สถาบันพัฒนาทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืน” เป็นชุมชนเข้มแข็ง มีวิถีเกษตรกรรมยั่งยืน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการสำรวจจำแนกจัดระเบียบที่ดินทำกินชุมชน ซึ่งรัฐได้ยกให้เป็นโครงการนาร่องต้นแบบ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุข, 2565) โดยเมื่อ 15 เมษายน 2558 พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี ได้เดินทางมาเป็นประธานสักขีพยานมอบหนังสืออนุญาต

ให้ประชาชน 1,235 ครอบครัว เข้าทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ตามมาตรา 16 แห่ง พ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 จำนวน 30 แปลง เป็นเนื้อที่ 7,282 ไร่

นอกจากนี้ ผู้นำและแกนนำชุมชนบางคนก็ยังเคยเดินทางไปศึกษาดูงานศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ได้เรียนรู้รูปแบบการพัฒนาที่เหมาะสมในพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างยั่งยืนตามแนวพระราชดำริ ได้เรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์การน้อมนำแนวพระราชดำริ เพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ลุ่มน้ำและการพัฒนาวิถีการดำเนินชีวิตชุมชนลุ่มน้ำแม่กวัง อำเภอดอยสะเก็ดอีกด้วย (ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2552)

3. คณะทำงานทำแผนชุมชน

หลังจากศึกษา แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ดูงานรูปแบบการพัฒนาชุมชนต้นแบบในการอนุรักษ์และพัฒนา แล้วแกนนำได้มีการประชุมสรุปทบทวน หรือวิธีการที่จะดำเนินการจัดแผนชุมชนตำบลภูฟ้า จนได้ข้อสรุปว่า เพื่อให้การจัดทำแผนเป็นไปตามหลักการมีส่วนร่วมอย่างมีประสิทธิภาพ จึงควรคัดเลือกตัวแทนชุมชนละ 2 คน เข้าร่วมเป็นคณะทำงานจัดทำแผนชุมชนกับเจ้าหน้าที่โครงการศูนย์ภูฟ้าพัฒนา จังหวัดน่าน ส่วนประสานโครงการพระราชดำริและกิจการพิเศษ สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 13 (แพร่) และเจ้าหน้าที่สมาคมภูมิวิเทศพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้าน แกนนำชุมชนคณะกรรมการจัดระเบียบที่ดิน และหัวหน้าหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้อง เป็นผู้กำหนดกรอบการจัดทำแผน เป็นผู้ให้คำปรึกษา คำแนะนำ เป็นผู้แสวงหาข้อมูลทางวิชาการสนับสนุนการตัดสินใจ

คณะทำงานจัดทำแผนชุมชน มีบทบาทหน้าที่ในการดำเนินงานรวบรวมข้อมูลรายแปลงที่ดินทำกิน ข้อมูลความต้องการชนิดพันธุ์พืช รูปแบบการเกษตรที่เหมาะสม ความต้องการในการปรับปรุงพัฒนาอาชีพ โดยจะจัดให้มีการสัมมนาเชิงปฏิบัติการกระบวนการจัดทำแผนชุมชนและสร้างเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลที่จำเป็น และวางแผนการปฏิบัติเป็นรายหมู่บ้าน ต่อไป

4. การประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการ

การประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการเพื่อการทำความเข้าใจกระบวนการ และการสร้างเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล โดยมีผู้นำ แกนนำ ตัวแทนชุมชนที่จะทำหน้าที่เป็นคณะทำงาน และมีคณะเจ้าหน้าที่โครงการจัดการป่าต้นน้ำเสื่อมสภาพบนพื้นที่สูงชัน (เขาค้อไลน์) จังหวัดน่าน สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 13 (แพร่) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช (เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติในพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน) จำนวน 15 คน เข้าร่วมเรียนรู้และสังเกตการณ์เพื่อนำแนวทางไปประยุกต์ใช้ ซึ่งได้ดำเนินการประชุมสัมมนาไปเมื่อระหว่างวันที่ 12 – 14 กันยายน 2559 ณ สำนักงานโครงการศูนย์ภูฟ้าพัฒนา ตำบลภูฟ้า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ส่วนประสานโครงการพระราชดำริและกิจการพิเศษ สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 13 (แพร่)

สาระสำคัญในการเรียนรู้กระบวนการ และการสร้างเครื่องมือเพื่อการจัดทำแผนชุมชนโดยชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการ สรุปเป็นขั้นตอนการเรียนรู้ได้ดังนี้

4.1 ทบทวนความเป็นมาของการจัดทำแผนชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และแกนนำชุมชน เป็นผู้นำเสนอเนื้อหาความเป็นมา ปัญหา สาเหตุของการดำเนินงานจัดระเบียบที่ดินชุมชน ตำบลภูฟ้า ผลที่เกิดขึ้นหลังจากที่ได้มีการจัดระเบียบที่ดินแล้ว และประโยชน์ที่ชุมชนได้รับ จนมีหน่วยงาน องค์กรได้นำไปเป็นรูปแบบในการประยุกต์ใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาทั้งในระดับพื้นที่ในท้องที่ตำบลใกล้เคียง ในระดับอำเภอได้นำเสนอในระดับจังหวัด รวมทั้งโครงการจัดการป่าต้นน้ำเสื่อมสภาพบนพื้นที่สูงชัน (เขาหัวโล้น) จังหวัดน่าน สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 13 (แพร่) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช

ทั้งนี้เพื่อเป็นการทบทวน และต่อยอดแนวทาง ความสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืนในพื้นที่ลุ่มน้ำตำบลภูฟ้า สร้างความตระหนักให้เห็นถึงเหตุผลความจำเป็นที่ชาวตำบลภูฟ้าต้องคิดว่าเมื่อมีการจัดระเบียบที่ดินชุมชน มีการจำแนกที่ดินทำกิน พื้นที่คืนไร่เหล้ากลับคืนผืนป่า เพิ่มพื้นที่สีเขียว พื้นที่สาธารณประโยชน์ พื้นที่ส่วนที่เป็นป่าธรรมชาติ พื้นที่ในแต่ละประเภทจะมีการดำเนินการในการจัดการเพื่อให้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาได้อย่างไร

4.2 ความต้องการที่จะให้ตำบลภูฟ้าเป็นไปในอนาคต เป็นขั้นตอนที่ให้องค์ประชุมสัมมนาแสดงความคิดเห็น ความต้องการที่อยากจะเห็นภาพในอนาคตของชาวตำบลภูฟ้าในอนาคต หรือภาพฝันตำบลภูฟ้าที่น่าจะเป็น ซึ่งได้มีการแสดงความคิดเห็นกันอย่างหลากหลาย เช่น

- ชาวบ้านมีอาชีพเป็นหลักแหล่ง
- ไม่อยากให้มีการทำไร่เลื่อนลอยแล้ว เพราะดินเสื่อมคุณภาพและการใช้ประโยชน์ที่ดินไม่มั่นคง
- ขอให้มีความกินตลอดทั้งปี
- ปลุกพืชเศรษฐกิจมีการลงทุนสูง
- ต้องการอาชีพเสริม
- ชุมชนเริ่มเรียนรู้ และค่อย ๆ ปรับตัวในการทำกิน คาดว่า 3 – 5 ปี น่าจะปรับตัวได้

- การเกษตรแบบปลอดสารเคมี เพื่อสุขภาพ และความยั่งยืนในการทำกิน

- ถ้ามีการดำเนินการพัฒนากันจริงจัง ภายใน 6 – 10 ปี ตำบลภูฟ้าจะพอกินพอใช้

- ที่ดินทำกินน้อยลง จะทำอย่างไรให้พอกิน

- การสนับสนุนจากภาครัฐมีความสำคัญ แต่ต้องทำอย่างต่อเนื่อง

- แนวโน้มการใช้ที่ดินลดลง เพราะคนออกไปทำงานภาคอื่น จะใช้ที่ดินเฉพาะพื้นที่ที่สามารถเข้าถึงได้ง่าย เช่น บริเวณใกล้หมู่บ้าน ใกล้เส้นทางคมนาคม

- การใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีจำกัดให้เกิดประสิทธิภาพที่สุด

- พื้นที่ชุมชนมีลักษณะเป็นดอยเป็นภูเขา น้ำไม่มี นาไม่มี ต้องหารูปแบบที่เหมาะสมกับลักษณะพื้นที่

- ขอให้พอมิ พอกิน พอใช้ ไม่ต้องพัฒนาแล้วรวย

- มีงานทำในบ้านผลิตให้พอกิน
- ถ้ามีการจัดการชลประทานได้ จะทำให้เกิดการลดพื้นที่ทำกินคืนเป็นผืนป่าได้อีก

- ขอให้ทำกินในที่ดินทำกินได้อย่างพอกิน ป่าไม้ไม่รบกวน

หลังจากได้แสดงความคิดเห็นแลกเปลี่ยนประเด็นต่าง ๆ รวมทั้งช่วยเสริมเติมเต็มความคิดเห็นเช่น ที่กล่าวมาทั้งหมดมักจะพูดถึงเฉพาะพื้นที่ทำกิน และการทำกิน จึงมีคำถามว่าแล้วพื้นที่ไร่เหล่าคืนผืนป่า พื้นที่ป่าใช้สอย ป่าอนุรักษ์ตามธรรมชาติจะดำเนินการกันหรือไม่อย่างไร ซึ่งก็ได้แสดงความคิดเห็นว่าชุมชนต้องมีส่วนร่วม มีกฎระเบียบช่วยเหลือเกื้อกูลภาครัฐในการจัดการด้วย

เมื่อแลกเปลี่ยนประเด็น ทำความเข้าใจกันอย่างครอบคลุมแล้ว องค์กรประชุมจึงช่วยกันพิจารณาถึงประเด็นคำหลักของความคิดเห็นทั้งหมดว่าแต่ละความคิดเห็นได้สะท้อนอะไร ต้องการที่จะเห็นการพัฒนาตำบลภูฟ้าเป็นอย่างไร เพื่อช่วยกันประมวลเป็นวิสัยทัศน์ของแผนชุมชนตำบลภูฟ้า และได้ “วิสัยทัศน์การใช้ประโยชน์ที่ดินชุมชนตำบลภูฟ้า” คือ **“พัฒนาอาชีพ พอกินพออยู่ พอใช้ และมีส่วนร่วม ดูแล รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน”**

4.3 กำหนดประเด็นสำคัญเพื่อเป็นกรอบแผนชุมชน การก้าวไปสู่ความฝันหรือความต้องการที่ได้วางไว้ คือ การพัฒนาอาชีพให้เกิดความพอกิน พออยู่ พอใช้ และช่วยกันดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธารที่อุดมสมบูรณ์และเอื้อให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ไม่เดือดร้อน ไม่ถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้รบกวน จึงได้ตั้งประเด็นกันว่า

- 1) ที่ดินทำกินที่ได้จัดระเบียบแล้วจะมีการใช้ประโยชน์กันอย่างไร ปลุกพืชอะไรให้ได้กินได้ใช้

- 2) ที่ดินซึ่งเป็นไร่เหล่าเพื่อคืนผืนป่าเพิ่มพื้นที่สีเขียว จะมีการจัดการอย่างไร

- 3) ที่ดินทำกินมีข้อจำกัดเพราะส่วนใหญ่เป็นเนินเข้าสลับซับซ้อนและค่อนข้างสูงชัน ทำอย่างไรให้มีชาวพอกิน มีอาชีพเสริม ไม่มีหนี้ไม่มีสิน

- 4) ชุมชนจะมีส่วนร่วมในการจัดการสภาพแวดล้อมและป่าธรรมชาติ ช่วยกันป้องกันไม่ให้เกิดการบุกรุกขยายพื้นที่เข้าสู่ผืนป่าอีกต่อไปได้อย่างไร

จากประเด็นที่มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันต่อจากประเด็น 4.2 องค์กรประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการได้ช่วยกันสรุปเป็นประเด็นสำคัญเพื่อกำหนดเป็นกรอบแผนชุมชนตำบลภูฟ้า เป็น 4 แผนงานหลัก คือ 1) แผนการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินอย่างยั่งยืน 2) แผนการส่งเสริมการจัดการผลผลิต และเศรษฐกิจชุมชน 3) แผนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 4) แผนการจัดการความรู้เพื่อการพัฒนาความเข้มแข็งชุมชน

4.4 แผนงานโครงการ กิจกรรม องค์กรประชุมสัมมนาได้ร่วมกันพิจารณาว่าในแต่ละแผนงานที่ได้กำหนดไว้ตาม ข้อ 4.3 ควรมีการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายตามประเด็นที่ได้ตั้งไว้ ซึ่งได้มีการแสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวาง รวมทั้งได้เรียนรู้ ทำความเข้าใจเนื้อหา สาระสำคัญของงาน/โครงการ/กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับแผนงานหลัก เพื่อเป็นข้อมูลสำคัญในการตัดสินใจ และเพื่อที่คณะทำงานจะได้นำความรู้ ความเข้าใจ และประสบการณ์ในการแลกเปลี่ยนในการประชุมสัมมนา

ไปขยายแนวคิด ซึ่งเหมาะสมกับชุมชนให้เกิดความเข้าใจร่วมกันตามขั้นตอนกระบวนการการจัดทำแผนชุมชนต่อไปด้วย โดยในการประชุมสัมมนาได้ร่วมกันพิจารณาที่ละแผนที่กำหนดไว้อย่างเป็นขั้นเป็นตอน ซึ่งสรุปได้โดยสังเขป ดังนี้

1) แผนการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์

- ให้มีชาวกินได้อย่างเพียงพอ
- ที่ทำนามีน้อย เพิ่มพื้นที่ทำนาแบบนาขั้นบันได
- จัดการน้ำเพื่อการเกษตร ให้สามารถทำกินได้ตลอดปี
- ปลุกพืชอะไรดี มีกิจกรรมเสริม
- ข้อมูลที่ต้องใช้ประกอบการพิจารณาตัดสินใจควรมีอะไรบ้าง
- ลักษณะพื้นที่ เช่น ความลาดชัน (พื้นที่เป็นหล่ง) พื้นที่ลาด-ราบ พื้นที่ราบ

เพื่อการทำนา การปลูกพืช

- คุณสมบัติของที่ดิน เช่น ความลึกของหน้าดิน ความอุดมสมบูรณ์ของดิน
- แหล่งน้ำ เช่น แหล่งน้ำตามธรรมชาติ ลำห้วย บริเวณที่สามารถพัฒนาระบบน้ำเพื่อการเกษตรได้

ระบบน้ำเพื่อการเกษตรได้

- และในภาพรวมของพื้นที่ตำบลภูฟ้า คือเป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธาร ซึ่งการใช้ประโยชน์ต้องคำนึงถึงผลที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพลุ่มน้ำ

รูปแบบการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ตามที่เคยได้รับรู้ เข้าใจ มีข้อมูลอยู่แล้วในระดับหนึ่ง และเรียนรู้ทำความเข้าใจร่วมกัน ได้แก่

เกษตรผสมผสาน หมายถึง การทำการเกษตรแบบที่มีกิจกรรมที่หลากหลายหลายอย่าง เช่น การทำนา ทำไร่ ทำสวน การปศุสัตว์ การประมง ผสมผสานอยู่ในพื้นที่การเกษตร รวมถึงการปลูกพืชที่มีความหลากหลายผสมผสานกันหลาย ๆ ชนิด ดังพระราชดำริว่า “หากสิ่งหนึ่งสิ่งใดเสียหาย ก็ยังมีอย่างอื่นเหลือให้ได้อีก”

วนเกษตร หรือเกษตรป่าไม้ หมายถึง รูปแบบการเกษตรที่มีการจัดระบบนิเวศพื้นที่การเกษตรให้มีระบบที่ใกล้เคียงกับระบบนิเวศป่าไม้ หรือนิเวศป่าไม้ และหรือการจัดการพื้นที่ป่าไม้ให้เอื้อประโยชน์ในการเก็บหาผลผลิตเพื่อประโยชน์อย่างยั่งยืน

ตัวอย่างรูปแบบการจัดกิจกรรมในพื้นที่การเกษตรตามระบบวนเกษตร

(1) การปลูกไม้ป่า ผสมผสานกับพืชเกษตร เช่น ระบบตองยา หรือการปลูกพืชเกษตรระหว่างช่องไม้สวนป่า

(2) การปลูกไม้ป่า ผสมผสานกับกิจกรรมการปศุสัตว์ หรือการจัดการทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์โดยการปลูกไม้ป่าเป็นหย่อม ๆ เพื่อให้ร่มเงาแก่สัตว์เลี้ยง

(3) การปลูกไม้ป่า ผสมผสานกับกิจกรรมการประมง เช่น การจัดการพื้นที่โดยการปลูกไม้ป่าจัดระบบนิเวศรอบสระเลี้ยงปลา หรือสัตว์น้ำ เป็นต้น

(4) การออกแบบกิจกรรมผสมผสานกันทั้งการปลูกไม้ป่า ไม้การเกษตร การปศุสัตว์ และการประมง

การจัดการผืนป่าใช้สอยของชุมชนให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน เช่น

- การเก็บหาผลผลิตป่าไม้ เช่น หน่อ ผักหวาน ผักต่าง ๆ แผลงต่าง ๆ เพื่อเป็นแหล่งอาหาร

- การปลูกเสริมผืนป่าให้มีคุณภาพมากขึ้น เช่น การปลูกหวายเสริม การปลูกเมี่ยง เพื่อเก็บผลผลิตเสริมสร้างรายได้

- การเพาะขยายพันธุ์พืชไม้ป่า เพื่อขยายพันธุ์เป็นพืชเสริมสร้างรายได้ เช่น การเพาะขยายพันธุ์ไม้ดอกไม้ประดับ

- การพึ่งพาระบบนิเวศที่อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งสมุนไพร เป็นแหล่ง ปศุสัตว์ชุมชน

- การจัดการผืนป่าที่มีศักยภาพด้านนันทนาการ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นต้น

ปลูกไม้ 3 อย่าง ได้ประโยชน์ 4 อย่าง ตามแนวพระราชดำริ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริ ให้ปลูกไม้แล้วชุมชนและสังคมได้ประโยชน์ โดยการปลูกไม้ 3 อย่าง ได้ประโยชน์ 4 อย่าง เพื่อการฟื้นฟูนิเวศลุ่มน้ำ กล่าวคือ ไม้ 3 อย่าง คือ ไม้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น หรือไม้ที่อยู่ในระบบนิเวศท้องถิ่น ซึ่งเป็นที่รู้จักของคนในท้องถิ่น นั้นเป็นอย่างดี ไม้ 3 อย่าง ประกอบด้วย (คณิต ธนธรรมเจริญ, 2546)

1) ไม้ใช้สอย หมายถึง ไม้ที่ชุมชนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ในวิถีการดำเนินชีวิต เช่น ไม้สำหรับการก่อสร้าง ไม้ใช้ในการทำเครื่องมือการเกษตร รวมทั้งหัตถกรรม เครื่องใช้สอยในครัวเรือน กระบุง ตะกร้า เป็นต้น

2) ไม้พื้น หมายถึง ไม้ที่นำมาเป็นเชื้อเพลิงใช้สอยในครัวเรือนเพื่อการหุงหาอาหาร การแปรรูปพืชเกษตร เช่น การใช้ไม้พื้นเพื่อการนึ่งใบเมี่ยง ในชนบทไม้พื้นมีความสำคัญเชิงวัฒนธรรมชุมชน

3) ไม้กินได้ หมายถึง ไม้ที่ให้ผลผลิตเพื่อการกิน เป็นอาหาร และรวมถึงไม้สมุนไพรต่าง ๆ

ประโยชน์ 4 อย่าง ประโยชน์ที่จะได้รับจากการปลูกไม้ 3 อย่าง คือ 1) ชุมชนจะมีไม้เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างไม่ขาดแคลน และไม่ไปรบกวนไม้ป่าธรรมชาติ 2) ชุมชนมีไม้พื้นเพื่อการใช้สอยอย่างเพียงพอ 3) ชุมชนมีแหล่งอาหาร และแหล่งสมุนไพร ที่มีความอุดมสมบูรณ์ และ 4) ทำให้เกิดการอนุรักษ์นิเวศธรรมชาติ เป็นการอนุรักษ์พื้นที่ต้นน้ำลำธาร

ต้นทางป่าไม้ ปลายทางประมง ระหว่างทางเกษตรกรรม

เป็นแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในการพัฒนาตามหลัก “ภูมิสังคม” ในพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน ณ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ กล่าวคือ ให้จัดการพื้นที่ตอนบนของพื้นที่ลุ่มน้ำให้

สรุป

การจัดระเบียบที่ดินทำกินของชุมชน เป็นการจำแนกเขตพื้นที่ทำกินที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์กับพื้นที่ป่าไม้เพื่อการบริหารจัดการควบคุมและแก้ไขปัญหาหมอกควันและไฟป่าให้มีประสิทธิภาพ โดยบูรณาการทำงานร่วมกับ โครงการศูนย์ภูฟ้าอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมาคมภูมินิเวศพัฒนาอย่างยั่งยืน สำนักบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 13 (แพร่) กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช และแกนนำตำบลภูฟ้า โดยยึดหลักการทำงานอย่างมีส่วนร่วม การเรียนรู้ เข้าใจ เข้าถึง ข้อมูล กระบวนการ วิธีการทำงานจัดระเบียบที่ดิน ผลการสำรวจ จำแนกประเภทที่ดินชุมชน เพื่อให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของตำบลภูฟ้า จำนวน 6 ชุมชน คือ บ้านนาออก บ้านสบมาง บ้านท่าทางหลวง และบ้านผาสุก บ้านห้วยล่อม และบ้านห้วยลอย โดยมีการจำแนกแนวเขตพื้นที่ใช้ประโยชน์ทำกินของชุมชนกับแนวเขตป่าไม้ และแนวเขตพื้นที่ระหว่างหมู่บ้านอย่างชัดเจน เป็นข้อมูลที่ยอมรับร่วมกันเพื่อลดข้อขัดแย้งแนวเขตพื้นที่ มีการวางกฎระเบียบเกี่ยวกับสิทธิทำกินที่ดินชุมชน ซึ่งได้คืนผืนป่าจากพื้นที่ไร่เหล้าที่มีการทิ้งร้างมากกว่า 5 ปี จำนวนประมาณ 11,096 ไร่ และชุมชนได้เรียนรู้ประวัติการใช้ที่ดิน วิเคราะห์คุณสมบัติพื้นที่ทำกินเชิงอนุรักษ์ในเบื้องต้น และวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างยั่งยืน ซึ่งในการจัดทำแผนชุมชนการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินอย่างยั่งยืนนั้น โดยมีการวิเคราะห์ สังเคราะห์จากการระดมความคิดเห็นหลายฝ่าย ได้มีประเด็นที่สำคัญเพื่อกำหนดเป็นกรอบแผนชุมชนตำบลภูฟ้า เป็น 4 แผนงานหลัก คือ 1) แผนการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินอย่างยั่งยืน 2) แผนการส่งเสริมการจัดการผลผลิต และเศรษฐกิจชุมชน 3) แผนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 4) แผนการจัดการความรู้เพื่อการพัฒนาความเข้มแข็งชุมชน ซึ่งกรอบแผนชุมชนนี้ได้พิจารณาาร่วมกันดำเนินการแก้ไข หรือสร้างสรรค์ให้เกิดแก่ชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป โดยตระหนักถึงการดูแลวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ และวัฒนธรรมชุมชน ที่ต้องสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกที่เคลื่อนตัวอยู่ตลอดเวลา และมีอาจหลักนี้ได้

องค์ความรู้ใหม่

จากผู้เขียนร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการเชิงพื้นที่ โดยมีการระดมความคิดเห็นทั้งภาครัฐและแกนนำชุมชน พร้อมเครือข่ายที่ได้ร่วมกันจัดทำแผนชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินชุมชนตำบลภูฟ้า อำเภอปอเกือ จังหวัดน่าน เพื่อให้มีดำเนินการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นรูปธรรมความสำเร็จที่น่าชื่นชม ยกย่องประการที่สำคัญ คือ ความสามารถในการรวมตัว สร้างพลังขับเคลื่อนเพื่อคืนพื้นที่ป่า ซึ่งทำให้ได้เกิดองค์ความรู้ใหม่จากไ้ลงพื้นที่ดังนี้ 1) มีการจำแนกแนวเขตพื้นที่ใช้ประโยชน์ทำกินของชุมชน กับแนวเขตป่าไม้ และแนวเขตพื้นที่ระหว่างหมู่บ้านอย่างชัดเจน เป็นข้อมูลที่ยอมรับร่วมกันเพื่อลดข้อขัดแย้งแนวเขตพื้นที่ 2) เกิดความมั่นใจในสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินชุมชน 3) มีการวางกฎระเบียบเกี่ยวกับสิทธิทำกินที่ดินชุมชน และมีการบังคับใช้ลดความขัดแย้ง และส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐในการป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ 4) ได้คืนผืนป่าจากพื้นที่ไร่เหล้าที่มีการทิ้งร้างมากกว่า 5 ปี จำนวนประมาณ 11,096 ไร่ 5) ได้เรียนรู้ประวัติการใช้ที่ดิน วิเคราะห์คุณสมบัติพื้นที่ทำกินเชิงอนุรักษ์ในเบื้องต้น

เอกสารอ้างอิง

- กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช. (2560). โครงการหมู่บ้านพิทักษ์ป่ารักษาสิ่งแวดล้อม ศูนย์ประสานงานหมู่บ้านพิทักษ์ป่ารักษาสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ: ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- คณิต ธนุธรรมเจริญ. (2546). การจัดการลุ่มน้ำเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ.
- _____. (2546). ไม้ 3 อย่างให้ประโยชน์ 4 ประการ. เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ.
- _____. (2550). แนวคิดและการทำงานส่งเสริมด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ โครงการหมู่บ้านพิทักษ์ป่ารักษาสิ่งแวดล้อม. เอกสารนำเสนอในการอบรมเรื่องแนวทางการดำเนินงานโครงการหมู่บ้านพิทักษ์ป่ารักษาสิ่งแวดล้อม ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2551 ณ โรงแรมเทวราช จังหวัดน่าน.
- ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2552). การจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างยั่งยืนตามแนวพระราชดำริ. เอกสารการสัมมนาวิชาการ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ.
- สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อการประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2559). แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. กรุงเทพฯ: สำนักงาน กปร.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. (2554). สสส.ยก “แม่ทา” ต้นแบบศูนย์เรียนรู้ “วิถีพอเพียง” เตรียมขยายผลสู่ 40 ตำบลน้อย. สืบค้นเมื่อ 30 มิถุนายน 2565. เข้าถึงได้จาก <https://shorturl.asia/eqWJ5>